Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia

OTO TOMEČEK

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Stredoslovenská banská oblasť patrila medzi prvé regióny na Slovensku, kde sa šírila reformácia. Bol to predovšetkým dôsledok prítomnosti početnejšieho nemeckého etnického elementu, ktorý udržiaval s materskými oblasťami intenzívne kontakty. Aj správa mesta Banská Bystrica riadená Nemcami sa pomerne rýchlo dostala do rúk protestantom. Podobná situácia musela existovať aj na území patriacom mestu. Tu medzi nižšími vrstvami obyvateľstva a banským robotníctvom sa dokonca udomácňovali ešte radikálnejšie myšlienky, vďaka ktorým si tieto vrstvy obyvateľstva spájali reformáciu s možnosťami zlepšenia svojho ťažkého sociálneho postavenia. To sa prejavilo aj počas baníckeho povstania v rokoch 1525 - 1526, ktoré bolo okrem iného namierené aj proti umiernenej reformácii.[1]

Na Špánej Doline, pod ktorej farnosť v 17. storočí spadala celá Starohorská dolina,[2] sa už v roku 1526 kázalo v Lutherovom duchu.[3] Okolo roku 1527 tu mal v tomto duchu pôsobiť ľubietovský farár Nikolaus so svojim rektorom. Prvým známym evanjelickým kazateľom, ktorý sa tu usadil však bol istý Erasmus, ktorý spolu so starohorským kazateľom Bartolomejom v roku 1539 vykonávali obrady pod obojím pre 800 osadníkov usadených v banskej oblasti Starohorských vrchov.[4] Ak berieme do úvahy odhad Petra Ratkoša, podľa ktorého žilo na území banskobystrického chotára na konci stredoveku mimo vlastného mesta 1850 obyvateľov,[5] tak uvedený počet 800 obyvateľov viažúci sa len na Španiu Dolinu a Staré Hory resp. tiež na okolité osady založené v súvislosti s banskou výrobou (Jelenec, Richtárová, Piesky) musí predstavovať prevažnú väčšinu ich populácie.[6] V tom čase už tvorila Banská Bystrica spolu s ostatnými stredoslovenskými banskými mestami samostatné bratstvo (jednotu) banských miest.[7] V roku 1559 duchovní v mestách bratstva vypracovali spoločné vyznanie 7 stredoslovenských banských miest (Confessio augustanea pro 7 montanarum effabricata), známe aj pod názvom Confessio Heptapolitana, ktorým sa vlastne prihlásili k umiernenej reformácii podľa augsburského vyznania a odpovedali tak na výčitky, že na svojej pôde držia radikálnych kazateľov. Predpokladáme, že po vzore Banskej Bystrice sa aj zázemie mesta s banským robotníctvom, nakloneným spočiatku radikálnejším reformačným prúdom, pridáva k tomuto vyznaniu.

Na začiatku 17. storočia bolo všetko obyvateľstvo Banskej Bystrice spolu s obyvateľmi žijúcimi na jej mestskom území evanjelického náboženstva a vytvárali cirkev podľa tohto banskomestského vyznania viery.[8] To, že sa tu reformácia tak rýchlo a v takom rozsahu rozšírila do značnej miery, hoci nepriamo, ovplyvnil aj zmierlivý postoj katolíckych Habsburgovcov na uhor-

[1] Dejiny Slovenska II. Bratislava, 1987, s. 36.
[2] Podľa zachovaných písomných zmienok nevieme presnejšie určiť dobu vzniku farnosti na Špánej Doline. Celkom určite však existovala najneskôr v polovici 17. storočia.
[3] SLÁVIK, J.: Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica, 1921, s. 767.
[4] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 769.
[5] RATKOŠ, P.: Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525 - 1526. Bratislava, 1963, s. 15.
[6] Okrem týchto sídel ležali na konci stredoveku na území banskobystrického chotára aj sídla: Harmanec (Dolný), Kostiviarska, Kynceľová, Majer, Nemce, Podlavice, Riečka, Rudlová, Sásová, Sv. Jakub, Tajov a Ulmanka.
[7] Banskomestské evanjelické cirkevné bratstvo (jednota) sa začalo utvárať v roku 1536. Možno ho považovať za priameho predchodcu banskomestského seniorátu, ktorý sa de facto utvoril až v roku 1577, kedy došlo k obsadeniu funkcie banskomestského seniora ako najvyššieho predstaveného cirkví 7 stredoslovenských banských miest. Seniorát existoval do roku 1674. – KRIŽKO, P.: Dejiny banskomestského seniorátu. Liptovský Sv. Mikuláš, 1948.
[8] ALBERTY, J. - MARTULIAK, P.: Banská Bystrica v znamení kalicha : História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918. Banská Bystrica, 2001, s. 54.

skom tróne voči reformácii. Tí sa v zložitých pomeroch boja o uhorskú korunu a tureckých vojen rozhodli nevyhrocovať ešte viac aj tak už napätú vnútropolitickú situáciu v krajine. Z tohto dôvodu aj medzi úradníkmi komory, teda štátom riadenej inštitúcie, nachádzame prívržencov a sympatizantov reformácie. Takým bol spočiatku aj správca Banskobystrického mediarskeho podniku Wolf Hohenwarter, ktorý však v roku 1559 demonštratívne prestúpil na katolícku vieru. Ako konštatuje Slávik, v jeho prípade išlo o akt pomsty voči banskobystrickej mestskej rade, s ktorou mal nezhody ohľadom ovládnutia mestského špitálu.[9]

Situácia sa začala v neprospech evanjelikov obracať v priebehu prvej polovice 17. storočia. Bol to výsledok rozsiahlej rekatolizačnej činnosti zahájenej ostrihomským arcibiskupom Františkom Forgáčom (1607 - 1615), v ktorej ešte dôslednejšie pokračoval jeho nástupca Peter Pázmaň (1616 - 1637). Ostrejší kurz voči reformácii začal navyše presadzovať aj cisársky dvor. Na miesta štátnych, teda aj komorských, úradníkov od týchto čias boli dosadzovaní len katolíci. Tí boli preferovaní pracovne aj finančne, čo malo vyvíjať tlak na zamestnancov komory evanjelického vyznania, aby prestupovali na katolícku vieru. Pre úradníkov komory začal v roku 1627 odbavovať katolícke bohoslužby v kaplnke Horného komorského dvoru (bývalý Königsbergerovský dom) Matej Schlegel (tiež Schlögel, či Schlegelius), ktorý mal na starosti duchovnú správu okrem Banskej Bystrice aj v Banskej Štiavnici a Kremnici.[10] Prostredníctvom úradníkov komory štát ovplyvňoval vierovyznanie aj u ostatných, radových zamestnancov štátu resp. komory. Pod hrozbami prepustenia so zamestnania, straty svojho obydlia a teda aj všetkých zamestnaneckých výhod bolo rekatolizované aj radové robotníctvo Banskobystrickej banskej komory, baníkmi a hutníkmi počínajúc, a drevorubačmi a uhliarmi končiac.[11] Práve fakt, že v Banskej Bystrici sídlili komorskí úradníci bol podľa Albertyho jedným z rozhodujúcich činiteľov v ďalšom vývoji náboženských pomerov v meste.[12] Ešte výraznejšie ako v samotnom meste sa tento vplyv komory musel prejaviť v banských sídlach, ako aj práve v tom čase sa formujúcich drevorubačských a uhliarskych sídlach, kde bolo takmer všetko obyvateľstvo podriadené komorskej vrchnosti. Na popud komory zrejme už v tomto období dochádzalo aj k násilnému odnímaniu kostolov evanjelikom. Slávik totiž spomína medzi kostolmi, ktoré boli po Lineckom miery (1645) v roku 1647 znovu prinavrátené evanjelikom aj chrámy na Starých Horách a v Tajove.[13]

Na zmenu náboženských pomerov v oblasti malo veľký vplyv aj pôsobenie jezuitov. Tí boli do Banskej Bystrice pozvaní potom, čo bol Schlegel po svojom 20 ročnom pôsobení vo funkcii katolíckeho duchovného stredoslovenských banských miest (1527 - 1547) menovaný za dekana v dolnorakúskom Kremsi. Prví dvaja pátri jezuiti - Pavol Hellenstein a Matej Faber prišli do Banskej Bystrice 1. mája 1648.[14] Už o 3 roky neskôr tu existovala aj prvá jezuitská škola.[15]

Jezuiti svoju rekatolizačnú činnosť založili predovšetkým na šírení vzdelania prostredníctvom kvalitne prepracovaného vlastného školstva a na kázňach v reči zrozumiteľnej ľudu. Prejavili tiež zvýšený záujem o konanie pútí a procesií, s ktorými súviselo budovanie kalvárií a krížových ciest. Novinkou ich pastoračnej činnosti boli aj tzv. hrané mystériá, teda dramatické scény znázorňujúce udalosti zo života Krista a svätých, realizované vo forme divadelných pred-

[9] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 202-203.
[10] VAJCÍK, A.: Banská Bystrica. In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 52.
[11] Tieto formy rekatolizácie banského robotníctva sú známe z celej stredoslovenskej banskej oblasti, teda aj z oblasti pôsobnosti Banskoštiavnickej a Kremnickej banskej komory. Priamo v oblasti Banskobystrickej banskej komory ju máme písomne doloženú až v druhej polovici 17. storočia. - Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA BŠ), fond Banská komora v Banskej Bystrici, inv. č. 499 -3. II.
[12] ALBERTY - MARTULIAK, Banská Bystrica v znamení kalicha, s. 55.
[13] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 58-59.
[14] UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 55.
[15] UHRIN, O činnosti jezuitov, s. 57.

stavení.[16] Všetkými týmito prostriedkami sa usilovali aktívne zapojiť človeka do cirkevného života a prinavrátiť ho naspäť ku katolíckej viere.

Svoju pozornosť jezuiti hneď od svojho príchodu zameriavali aj na banské robotníctvo žijúce na teritóriu mesta. Už v roku 1652 si na Špánej Doline založili svoj misijný dom.[17] V tomto najväčšom banskom sídle na území banskobystrického chotára ich nachádzame kázať aj v roku 1657. Podľa vizitačného zápisu zvolenského archidiakona Štefana Bartóka, ktorý v tomto roku konal kanonickú vizitáciu Zvolenskej stolice vieme, že špaňodolinská farnosť bola ešte stále v rukách evanjelikov, ktorých tu bolo vyše 2000 a ich farárom bol Melchior Rotarides. Okrem nich tu však bolo aj 60 katolíkov, pre ktorých konali bohoslužby v kaplnke cisárskeho domu banskobystrický jezuiti (v tom čase tu pôsobili už 3 pátri a 2 laici). Podľa Bartókových zápisov mal evanjelické obyvateľstvo aj Tajov (evidovaný ako filiálka Banskej Bystrice), ktorý mal v tom čase 120 obyvateľov.[18]

Významnou mierou sa jezuiti angažovali pri výstavbe krížovej cesty z Banskej Bystrice na Španiu Dolinu. Miestne obyvateľstvo sa im podarilo pre toto stavebné podujatie získať vďaka všeobecnému zdeseniu, ktoré v stredoslovenských banských mestách nastalo po páde Nových Zámkov do rúk Turkom v roku 1663.[19]

V polovici 17. storočia, teda v období, z ktorého máme zachovaný najstarší súpis drevorubačských a uhliarskych osád v starohorskej oblasti, boli ešte náboženské pomery naklonené v prospech evanjelického vierovyznania. Rekatolizačná činnosť jezuitov a diskriminácia nekatolíckeho obyvateľstva zo strany banskokomorskej vrchnosti v druhej polovici 17. storočia však privodili zmenu cirkevných pomerov v celej oblasti. Ich činnosť posilnil aj zostrený kurz panovníka Leopolda I. voči evanjelikom po odhalení Vešeléniho sprisahania. Ten využil odhalenie tohto politického sprisahania na začatie represálií proti popredným predstaviteľom evanjelického duchovenstva. Evanjelickí duchovní z celej krajiny boli zvolávaní na Bratislavské súdy. Evanjelikom boli odnímané kostoly, fary, školy a cirkevné majetky.

Pred Bratislavský súd bol v roku 1673 povolaný aj špaňodolinský farár Adam Brestovinus. Keďže sa pred súd nedostavil, veliteľ cisárskeho vojska Collalto si do Banskej Bystrice predvolal baníckych predstavených zo Špánej Doliny, od ktorých žiadal odovzdanie kľúča od kostola a vyhnanie farára spolu s diakonom, rektorom a kantorom.[20] Neuposlúchnutie tohto nariadenia znamenalo začiatok otvorenej vzbury proti násilnej rekatolizácii na Špánej Doline. Protestantskí baníci sa opevnili v pevnosti okolo kostola a postavili sa na odpor aj cisárskemu vojsku, ktoré sem prišlo 13. októbra 1673. Vojenskej presile vyzbrojeného a vycvičeného vojska však neodolali. V ozbrojenom konflikte zahynul jeden chorvátsky vojak z cisárskeho oddielu.[21] Podstatne väčšie straty na životoch a množstvo ranených však boli na strane vzbúrencov. Pod tlakom nepriaznivo sa vyvíjajúcej situácie sa napokon baníci stiahli do lesov. Porážka povstalcov znamena-

[16] Túto problematiku bližšie rozpracovali: SPEVÁK, A.: Z výchovných metód banskobystrických jezuitov z XVIII. storočia. In: Stanislavovské zvesti, XV, 1942, č. 4, s. 55-58; UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 56-57 a UHRIN, J.: O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici v XVII. a XVIII. storočí. In: Stanislavovské zvesti, XV, 1942, č. 1, s. 6.

[17] SIBYLA, P.: Náboženská situácia v Zvolenskej stolici v 17. storočí. Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre histórie FH TU v Trnave v roku 2002, s. 53.

[18] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 74.

[19] Táto krížová cesta sa začínala pri hornom komorskom dome v Banskej Bystrici, kde mali jezuiti svoju kaplnku (po získaní farského kostola bol začiatok cesty pravdepodobne pri neskorogotickej plastike Krista na Olivovej hore v jeho juhozápadnej časti) a končila pri Božom hrobe postavenom v centre Špánej Doliny. – Kalvárie a krížové cesty na Slovensku. Bratislava, 2002, s. 15.

[20] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 768.

[21] Vojenské oddiely tvorené Chorvátmi boli cielene nasadzované do rekatolizačného zápasu, nakoľko išlo o konfesionálne homogénne útvary pozostávajúce výlučne z katolíkov. - KOWALSKÁ, E.: Ozbrojená moc v procese rekatolizácie. In: Vojenská história, 9, 2005, č. 2, s. 53.
Z tohto dôvodu, ale aj vzhľadom na to, že išlo o cudzincov bez akýchkoľvek väzieb na prostredie do ktorého boli nasadení, bol od nich očakávaný tvrdý a nekompromisný vojenský zásah.

la začiatok víťazného nástupu rekatolizácie nielen na Španej Doline, ale aj v celej starohorskej oblasti.

Špaňodolinský farár Brestovinus bol nútený odísť do vyhnanstva[22] a tunajšia farnosť sa zmenila z evanjelickej na katolícku. Jej správy sa ujali jezuiti. Tieto udalosti potvrdzuje od nasledujúceho roku 1674 vedená a doposiaľ zachovaná matrika rímskokatolíckej cirkvi na Španej Doline,[23] v ktorej sa postupne spomínajú aj jednotlivé drevorubačské a uhliarske osady. Je to dôkaz úspešne prebiehajúcej rekatolizácie aj v týchto sídlach. Na posilnenie vplyvu katolíckej cirkvi v oblasti zahájili niekedy v tomto období svoju misijnú činnosť jezuiti aj priamo v špaňodolinskej fílii na Starých Horách. Tu sa usadili najneskôr v roku 1677[24], najpravdepodobnejšie hneď v roku 1673, kedy získali farnosť.[25]

Situácia sa znovu v prospech evanjelikov zmenila pravdepodobne v čase povstania Imricha Tököliho, lebo vizitátor špaňodolinskej farnosti ostrihomský archidiakon Juraj Naray v roku 1696 zapísal, že tunajšie obyvateľstvo sa vracia ku katolíckej viere od roku 1685.[26] Celkom určite na tom mal svoj veľký podiel Tököliho správca Banskobystrickej banskej komory Žigmund Jánoky, ktorý prepustil všetkých katolíckych úradníkov komory, a to isté spravil aj s katolíckymi baníkmi.[27]

V čase konania kanonickej vizitácie v rokoch 1693 a 1696 už spravovali farnosť znovu 2 jezuiti (Nemec a Slovák), a takmer všetko obyvateľstvo bolo katolíckej viery.[28] V roku 1693 mala podľa vizitácie farnosť 1800 obyvateľov, z ktorých malo byť až 1798 katolíkov. V prípade filiálky na Starých Horách udáva vizitácia 493 katolíkov. V roku 1696 prevyšoval počet tých ktorí vo farnosti konvertovali od roku 1685 na katolícku vieru tisíc osôb.[29] Tento vysoký počet konvertitov určite súvisel aj s uznesením snemu, zvolaného Leopoldom I. na prelom rokov 1687 – 1688 do Bratislavy, ktorým nadobúdala katolícka cirkev vedúce postavenie v štáte.

Počas protihabsburského stavovského povstania Františka II. Rákociho, hoci on sám bol katolíkom, sa znovu vytvorili dobré podmienky pre predstaviteľov a veriacich evanjelického náboženstva. Jedným z deklarovaných cieľov Rákociho povstania totiž bola náboženská sloboda v Uhorsku. Hneď v prvý rok povstania postupovala z Liptova cez Starohorskú dolinu jedna časť

[22] Spolu s farárom museli odísť do vyhnanstva aj rektor a 4 baníci označení za vodcov povstalcov. Ostatní vzbúrenci boli nútení zložiť prísahu vernosti cisárovi Leopoldovi. - VOZÁR, J.: Formy vykorisťovania a zápasov banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu (2. časť). In: Historický časopis, 25, 1977, č. 3, s. 364.
Dokument o omilostení špaňodolinských baníkov bol spísaný 14. októbra 1673, teda na druhý deň po potlačení vzbury. O úprave náboženských pomerov pojednávajú predovšetkým prvé 4 paragrafy dokumentu. Hovorí sa v nich o vyhnaní evanjelických kazateľov a učiteľov, zrušení Lutherovej viery a odňatí kostolov a škôl evanjelikom. Len starým ľuďom bolo umožnené neprestúpiť na rímskokatolícku vieru. Všetka mládež však mala byť vychovávaná výlučne v katolíckom duchu. V 4. paragrafe sa pripomína, že všetko toto sa týka aj Starých Hôr ako filie špaňodolinskej katolíckej farnosti. - Celý dokument publikoval Zoltán Jakab. Pozri: JAKAB, Z.: Vzbura špaňodolinských baníkov a ich omilostenie. In: Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne. Banská Štiavnica; Špania Dolina, 2005, s. 50-51.

[23] Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), matrika r. k. cirkevného zboru Špania Dolina 1674 - 1715, Liber Baptisatorum.

[24] Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 - 1762. In: Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu, I, 1876, s. 251-256.

[25] V dokumente o omilostení špaňodolinských baníkov zo 14. októbra 1673 boli Staré Hory prehlásené za pobočku (fíliu) novozriadenej špaňodolinskej katolíckej cirkvi. - JAKAB, Vzbura špaňodolinských baníkov, s. 50.

[26] Opätovné zaujatie farnosti evanjelikmi možno datovať rokom 1682. V tomto roku skončili zápisy jezuitov v spomínanej špaňodolinskej matrike. Matričné zápisy boli obnovené až v roku 1694. V tom čase už dlhšiu dobu, vychádzajúc z Narayovej vizitácie od roku 1685, bola tunajšia farnosť v rukách katolíkov, pravdepodobne opäť v správe jezuitov.

[27] Išiel dokonca tak ďaleko, že vyslúžilým a chorým robotníkom, vdovám, ako aj sirotám odňal provízie. - VOZÁR, J.: Formy vykorisťovania a zápasov banského robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu (1. časť). In: Historický časopis, 25, 1997, č. 1, s. 68; tiež VOZÁR, J.: Baníctvo na Slovensku v čase protihabsburských stavovských povstaní. In: Historický časopis, 33, 1985, č. 1, s. 95.

[28] SIBYLA, Náboženská situácia v Zvolenskej stolici, s. 81.

[29] Na Starých Horách mali na tom podľa vizitátora najväčšiu zásluhu tunajší jezuiti. Vďaka nim konvertovalo v roku 1685 – 10 osôb, 1686 – 19, 1687 – 13, 1688 – 22, 1689 – 171, 1690 – 15, a v roku 1691 – 20 osôb. Celkovo za 7 rokov dokopy 270 obyvateľov Starých Hôr. Do roku 1696 potom ešte ďalších 163 obyvateľov. - SIBYLA, Náboženská situácia v Zvolenskej stolici, s. 81.

povstaleckého vojska smerujúceho na zhromaždisko na Horných lúkach pri Banskej Bystrici. Počas tohto postupu došlo dňa 18. septembra 1703 k vydrancovaniu niekoľkých domov na Starých Horách a následne aj k vydrancovaniu Španej Doliny.[30] Povstalecké vojsko odtiahlo až na druhý deň, aby zaujalo svoje postavenie na spomínanom zhromaždisku.

Celková zložitá náboženská situácia v Uhorsku sa prejednávala na sneme zvolanom Rákocim v roku 1705 do Sečian. Podľa jeho uznesení sa mali ustanoviť zmiešané komisie tvorené predstaviteľmi 3 náboženstiev (katolíckeho, luteránskeho a kalvínskeho). Ako štvrtý člen sa mal do komisie pribrať archidiakon, dekan, alebo iný vyšší katolícky duchovný. V prípade nezáujmu vyššieho katolíckeho kléru však mala právo rozhodovať aj trojčlenná menovaná komisia.[31] Jej hlavnou úlohou bolo rozhodovať o užívaní chrámov jednotlivými konfesiami podľa posúdenia situácie v každom sídle. Do Banskej Bystrice prišla táto komisia 14. novembra 1705 a podľa jej rozhodnutia mali byť kostoly na Starých Horách a v Tajove ponechané katolíkom.[32] Na Starých Horách a pravdepodobne aj v priľahlých drevorubačských a uhliarskych osadách bol teda proces rekatolizácie v predošlých rokoch natoľko úspešný, že k evanjelickému náboženstvu sa hlásilo už len minimum tunajších obyvateľov. Rovnakú situáciu možno konštatovať v Tajove a k tunajšiemu kostolu spadajúcich Kordíkoch.

Naopak silné pozície mala evanjelická konfesia aj napriek niekoľko rokov trvajúcej rekatolizácii stále na Španej Doline. Zrejme následkom rozhodnutia komisie posudzujúcej náboženské pomery v obci došlo k odobratiu kostola a fary katolíkom. Zápis v špaňodolinskej matrike potvrdzuje, že k tomu došlo koncom roku 1705. Zdá sa teda, že nie je správne konštatovanie Slávikove, že k ovládnutiu špaňodolinského kostola evanjelikmi došlo už v roku 1704.[33] Sám tento svoj údaj napokon aj vyvracia, keď evanjelického farára Jána Hagaru tu dokladá až od roku 1706.[34] Až po vojenskom neúspechu Rákociho povstalcov v bitke pri Trenčíne v roku 1708 a príchode cisárskych vojsk generála Heistera do Banskej Bystrice sa napokon definitívne zmenili náboženské pomery aj tu. V roku 1709 bol vyhnaný špaňodolinský evanjelický farár Ján Hagara a tunajší kostol bol evanjelickej cirkvi opäť a tentoraz už navždy odobratý.

Kanonická vizitácia farností Zvolenskej stolice, ktorú konal v roku 1713 František Ladislav Medňanský udáva na Španej Doline už 1505 katolíkov popri len 3 evanjelikoch, na Pieskoch 106 katolíkov popri 40 evanjelikoch, na Starých Horách 249 popri 44 evanjelikoch. Po prvý krát tu máme aj priamu zmienku o náboženskej štruktúre skúmaných drevorubačských a uhliarskych osád, z ktorej sa dozvedáme, že na tunajších „Uhliskách" bolo 672 katolíkov a 108 evanjelikov.[35] V ostatných sídlach na okolí Banskej Bystrice bol pomer medzi konfesiami podstatne vyrovnanejší, ba dokonca v niektorých prípadoch naklonený výraznejšie v prospech evanjelikov. V samotnej Banskej Bystrici bolo podľa vizitácie len 60 katolíkov, vo filiách ktoré k nej patrili 350. Dôvod vysokého počtu obyvateľov katolíckej konfesie v banskej starohorskej oblasti vidíme opäť predovšetkým v tlaku zo strany Banskobystrickej banskej komory, ktorý vyvíjala na svojich zamestnancov. Obrovský význam Medňanského vizitácie spočíva pre nás aj v tom, že nám podáva obraz o celkovom počte obyvateľov skúmaných drevorubačských a uhliarskych osád. Hoci údaje za jednotlivé sídla absentujú, k dispozícii máme aspoň súhrný počet za všetky drevorubačské a uhliarske osady, podľa ktorého tu žilo dokopy 780 obyvateľov.

V priebehu nasledujúcich desaťročí 18. storočia sa vyvíjali náboženské pomery už len v prospech katolíckej konfesie. Okrem spomínanej činnosti jezuitov[36] mala na tom veľký podiel

[30] KRIŽKO, P.: Z dejín banských miest na Slovensku. Bratislava, 1964, s. 83.
[31] KRIŽKO, Z dejín banských miest na Slovensku., s. 139.
[32] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 100.
[33] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 768.
[34] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 771.
[35] SLÁVIK, Dejiny zvolenského evanj. a. v. bratstva a seniorátu, s. 103-104.
[36] V prvej polovici 18. storočia jezuiti pozdvihli Staré Hory na významné pútnicke miesto. Počas pôsobenia jezuitov tu v roku 1722 páter Juraj Michaloczi nechal vybudovať sakristiu pri kostole a kaplnku Sv. Anny. O rok neskôr v roku 1723

aj oficiálna politika habsburského dvora. Tú v tomto smere jasne deklaroval v roku 1731 Karol VI. vydaním Resolutio Carolina, ktoré potvrdzovalo rímskokatolícke náboženstvo ako oficiálne štátne náboženstvo. Táto štátna politika v oblasti náboženstva sa presadzovala medzi obyvateľmi drevorubačských a uhliarskych osád zásluhou Banskobystrickej banskej komory.

V roku 1754, keď vykonal kanonickú vizitáciu na Špane Doline archidiakon Jozef Battyáni, bolo už prakticky všetko obyvateľstvo farnosti katolícke. Pod túto farnosť v tom čase ešte stále spadala aj filia Staré Hory spolu so všetkými drevorubačskými a uhliarskymi osadami gravitujúcimi do Starohorskej doliny. Vizitácia v prípade všetkých týchto filií uvádza len súhrnný počet 1906 farníkov (aj so Starými Horami), z ktorých bolo 1238 zapísaných ako dospelých (capaces). Dôležitou informáciou pre nás je, že všetci boli považovaní za katolíkov, pričom pripísaná bola aj poznámka, že tento ľud je zbožný a často navštevuje kostol.[37]

Zdá sa, že v polovici 18. storočia viera medzi obyvateľmi týchto osád nemusela byť ešte úplne pevná, tak ako sa nás snaží presvedčiť spomenutý zápis v kanonickej vizitácii. V roku 1754 sa totiž na Motyčkách usadili jezuiti, ktorí si tu v priebehu jedného roka vybudovali svoj kláštor.[38] Ich cieľom bolo celkom určite upevňovať vieru medzi obyvateľmi, ktorí konvertovali. Jezuiti na Motyčkách mali na starosti nielen správu osád okolo Motyčiek, ale svoju misijnú činnosť vyvíjali aj v osadách okolo donovalského sedla.[39] Na zmeny konfesionálnych pomerov v oblasti nemali už žiadny vplyv ani zrušenie jezuitského rádu v roku 1773, ani vydanie Tolerančného patentu v roku 1781. Obyvateľstvo aj po týchto udalostiach zostalo katolícke.

Súpisy obyvateľov podliehajúcich jurisdikcii Banskobystrického banského súdu z rokov 1781 a 1784, kde sa uvádzala aj religiozita obyvateľstva vykazujú všetko domáce obyvateľstvo oblasti Staré Hory a Motyčky ako katolíkov.[40] V obvode Staré Hory, kde okrem tohto sídla patrili aj banícke sídla Richtárová a Potkanová a drevorubačské a uhliarske sídla Bachlačka, Dolná a Horná Turecká, Dolný a Horný Jelenec, Prašnica, Rybie a Valentová, trvalo žilo v roku 1781 spolu 1381 obyvateľov, ktorých súpis uvádza ako domácich.[41] Z pomedzi nich ani jeden nebol evidovaný ako evanjelik. O tri roky neskôr to bolo len 1318 obyvateľov, rovnako výlučne katolíckeho vierovyznania. Totožná náboženská situácia bola v obvode Motyčky, kde patrili aj sídla Bukovec, Bully s Kunstom, Donovaly, Hanesy, Jergaly, Mistríky, Mišúty, Môce, Sliačany a Štubne. V roku 1781 tu žilo 1016 a v roku 1784 o niečo viac 1041 domácich obyvateľov. Ani v tomto prípade medzi nimi nebol žiadny evanjelik, ani príslušník inej konfesie ako katolíckej. Osobitne súpis uvádza osadu Kordíky, kde okrem služobníctva žilo v roku 1781 – 145 obyvateľov a v roku 1784 – 146 obyvateľov. Aj v tomto prípade boli všetci katolíkmi.

Zaujímavé informácie z tohto obdobia nám podávajú tiež kanonické vizitácie novozriadených farností Tajov, Staré Hory a Motyčky konané v lete roku 1783 prvým banskobystrickým biskupom Františkom Berchtoldom. Vo všetkých drevorubačských a uhliarskych osadách uvedených farností žilo len obyvateľstvo katolíckeho vyznania. Na Kordíkoch v tajovskej farnosti to bolo podľa vizitačného zápisu 135 duší, z ktorých bolo 93 dospelých a 42 nedospelých.[42] V drevorubačských a uhliarskych osadách patriacich pod farnosť Staré Hory žilo spolu 811 duší,

---

tu vznikla škola (starohorský rektor bol v tom čase Ján Weiterschitt) a v roku 1726 zásluhou pátra Štefana Michala Rojsa kalvária. - Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 – 1762, s. 251.
V roku 1753 už existovala škola založená jezuitmi aj v Tajove (ako filia banskobystrickej farnosti bol spravovaný tunajšími jezuitmi). - UHRIN, O činnosti jezuitov v Banskej Bystrici, In: Stanislavovské zvesti, XIV, 1941, č. 4, s. 57.

[37] Archív Biskupského úradu a diecézy v Banskej Bystrici (ďalej Archív BÚ BB), Visitatio Canonica Parochiae Vallensis Dominorum, 1754, CV č. 8.

[38] Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 – 1762, s. 255.

[39] ŠA BB, matrika r. k. cirkevného zboru Motyčky, kniha zomretých 1756 – 1796.

[40] ŠÚBA BŠ, fond Banský súd v Banskej Bystrici 1559 - 1788, Ev. č. 229.

[41] Náboženstvo bolo v súpisoch uvedené len pri domácom, teda trvalo tu žijúcom obyvateľstve. Okrem nich súpis uvádza aj počty cudzincov, sluhov a žobrákov, pri ktorých sa však náboženstvo neuvádzalo.

[42] Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Tajoviensis, 1783, CV č. 10.

z ktorých bolo 570 dospelých a 241 nedospelých.[43] Pri farnosti Motyčky bol uvedený len celkový počet 1053 farníkov, z ktorých bolo 769 dospelých a 284 nedospelých. Údaje za jednotlivé filie nám v tomto prípade absentujú.[44] Spolu všetky skúmané osady mali podľa týchto cirkevných záznamov 1999 obyvateľov, všetkých katolíckeho vyznania.

Od 19. storočia môžeme náboženské pomery sledovať pomerne presne už aj vo všetkých skúmaných osadách. Umožňujú nám to podrobné cirkevné schematizmy banskobystrického biskupstva.[45] V nich sa pri každom sídle nachádza údaj o počte obyvateľov katolíckeho vyznania a osobitne aj evanjelického augsburského vyznania. Najstarší takýto schematizmus máme k dispozícii z roku 1813.[46] V ňom ani v jednej skúmanej drevorubačskej a uhliarskej osade nie je zaznamenaný obyvateľ iného ako katolíckeho vyznania. Už v nasledujúcom roku však máme v materskej obci farnosti Motyčky doložených 2 obyvateľov, v roku 1817 - 3 a v roku 1818 dokonca 4 obyvateľov, ktorí sú evidovaní v kolónke evanjelického vyznania.[47] V 20. rokoch 19. storočia nachádzame spomedzi všetkých skúmaných osád len jediného obyvateľa evanjelického vyznania na Motyčkách.[48] Až v 40. rokoch 19. storočia zaznamenávame nepatrné zvýšenie počtu obyvateľov hlásiacich sa k evanjelickému vyznaniu. V roku 1841 žili v Dolnom Harmanci jeden a na Motyčkách 6 obyvatelia tohto vyznania. Okrem týchto osád registrujeme ďalších 6 evanjelikov v novej osade vzniknutej pri harmaneckej papierni, ktorá sa uvádza pod názvom Harmanecká Fabrika.[49] V roku 1843 žili už evanjelici vo všetkých harmaneckých osadách (Dolný Harmanec - 2, Horný Harmanec - 3, Harmanecká Fabrika - 6). Na Motyčkách sa ich počet zvýšil na 8, takže v celej oblasti evidujeme 19 obyvateľov evanjelického náboženstva.[50] O rok neskôr v roku 1844 poklesol ich počet v osade Harmanecká Fabrika (už len 2 obyvatelia), prvýkrát v 19. storočí sa nám však 1 obyvateľ tohto vyznania objavil na Kordíkoch. Napriek tomu ich celkový počet v tomto roku v celej oblasti poklesol na 16.[51] V roku 1845 ich počet v oblasti znovu stúpol na 21 (Dolný Harmanec - 5, Horný Harmanec - 3, Harmanecká Fabrika - 6, Motyčky - 6, Dolný Jelenec - 1),[52] aby v roku 1850 dosiahol dovtedajšie maximum v priebehu 19. storočia - 29 obyvateľov evanjelického vyznania.[53] V tomto roku sa na tomto náraste výraznejšie podieľala najmä osada Harmanecká Fabrika, kde žilo 24 evanjelikov. Okrem tejto osady sme ich zaznamenali už len na Motyčkách (4) a jedného v Dolnom Harmanci.

Celkovo musíme celú skúmanú oblasť v prvej polovici 19. storočia hodnotiť ako výrazne katolícku. Najvyššie percento obyvateľov evanjelického vyznania z celkového počtu obyvateľov zaznamenávame práve v poslednom sledovanom roku 1850, kedy z celkového počtu 3695 obyvateľov sledovaných osád dosahovalo hodnotu 0,78 %. Zvyšných 99, 22 % tvorilo obyvateľstvo

[43] V jednotlivých filiách uvádza vizitácia nasledovné počty: Dolná Turecká mala 141 obyvateľov (96 dospelých a 45 nedospelých), Horná Turecká - 187 obyvateľov (132 a 55), Dolný Jelenec - 142 obyvateľov (104 a 38), Horný Jelenec - 83 obyvateľov (56 a 19), Valentová - 79 obyvateľov (58 a 21), Bachlačka - 62 obyvateľov (43 a 19), Rybie- 27 obyvateľov (16 a 11) a Prašnica - 90 obyvateľov (65 a 25). -Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Vetero Montanae, 1783, CV č. 10.

[44] Archív BÚ BB, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Moticsko, 1783, CV č. 10.

[45] Správnosť údajov uvedených v jednotlivých schematizmoch sme si overovali porovnaním s úradnými sčítaniami nešľachtického obyvateľstva v osadách v chotári Banskej Bystrice z rokov 1810, 1820, 1830, 1840 a 1846. Dospeli sme k záveru, že oba pramene ponúkajú v tomto prípade približne rovnaké údaje, hoci priame porovnanie viažuce sa k jednému roku bolo možné realizovať len v jednom prípade, v roku 1820. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli podrobnejšie prezentovať len informácie získané z reprezentatívnejšieho materiálu schematizmov banskobystrického biskupstva.

[46] Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXIII.

[47] Catalogus … pro anno MDCCCXIV.; Catalogus … pro anno MDCCCXVII.; Catalogus … pro anno MDCCCXVIII.

[48] Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno MDCCCXX.; Schematismus … pro anno MDCCCXXI.; Schematismus … pro anno MDCCCXXIV.; Schematismus … pro anno MDCCCXXV.; Schematismus … pro anno MDCCCXXVI.; Schematismus … pro anno MDCCCXXVII.

[49] Schematismus … pro anno MDCCCXXXXI.

[50] Schematismus … pro anno MDCCCXLIII.

[51] Schematismus … pro anno MDCCCXLIV.

[52] Schematismus … pro anno MDCCCXLV.

[53] Schematismus … pro anno MDCCCL.

katolíckeho vyznania. Prípadné iné náboženské vyznania študované schematizmy nezaznamenávajú.

Trochu odlišné údaje o náboženskej štruktúre obyvateľstva drevorubačských a uhliarskych osád zaznamenáva Geografický lexikón Uhorska, ktorý vypracoval a v roku 1851 vydal Elek Fényes.[54] Nevieme síce, ku ktorému roku sa zverejnené údaje viažu, vzhľadom na rok vydania diela však možno predpokladať, že zachytávajú stav ešte spred polovice 19. storočia. Pri zostavení svojej práce sa Fényes opieral o cenný matričný materiál.[55]

Aj podľa tohto lexikónu vyznieva celá skúmaná oblasť ako výrazne katolícka. Oproti údajom uvedeným v schematizmoch však zaujímavo vyznievajú v niektorých prípadoch značné rozdiely v celkovom počte obyvateľov. Výnimočne zaznamenávame rozdiely aj v konfesionálnom zložení obyvateľstva jednotlivých osád.

Oproti schematizmom, kde ani v jednej Tureckej (Dolná a Horná) nebol evidovaný príslušník evanjelického vierovyznania zaznamenáva lexikón v oboch týchto osadách (podľa lexikonu dedinách - falu) spolu 139 katolíkov a až 35 evanjelikov. Zaráža tu pritom nielen vysoký počet príslušníkov evanjelickej konfesie, ale aj celkový nízky počet obyvateľov - dokopy 174. Schematizmus z roku 1850 udáva len v Dolnej Tureckej 215 a v Hornej Tureckej 275 obyvateľov, čo spolu v oboch osadách predstavuje 490 obyvateľov.[56]

Podobnú disproporciu medzi údajmi v schematizmoch a lexikóne evidujeme aj v prípade osady Kordíky. Kým schematizmy ju zaznamenávajú ako sídlo s výlučne katolíckym obyvateľstvom (len v roku 1844 tu evidujeme 1 evanjelika), lexikón tu udáva až 97 evanjelikov a 243 katolíkov. V tomto prípade sa aspoň celkový počet obyvateľov približuje údajom v schematizme z roku 1850, kde sa uvádzajú 364 obyvatelia Kordík výlučne katolíckeho vierovyznania.

Lexikón neposkytuje informácie o harmaneckých osadách, ktoré mali v schematizmoch oproti ostatným skúmaným osadám výraznejší podiel evanjelikov. V prípade všetkých ostatných skúmaných osád zaznamenáva Fényesov lexikón len obyvateľstvo katolícke.

Sporné údaje z lexikónu sme mali možnosť porovnať aj s materiálmi úradnej povahy. Takým bolo napríklad sčítanie nešľachtického obyvateľstva v chotári mesta z roku 1846,[57] kde počty evanjelikov v osadách boli úplne zhodné s údajmi uvedenými v cirkevnom schematizme z roku 1850. Iným takýmto materiálom bol súpis obyvateľov v osadách v obvode Substitučného banského súdu v Banskej Bystrici z rokov 1833 - 1847.[58] Aj v tomto prípade môžeme postrehnúť, že údaje k poslednému roku súpisu (1847) sú totožné s údajmi posledného sledovaného schematizmu (1850). Keďže aj tu harmanecké osady v súpise chýbajú, evanjelické obyvateľstvo mali len Motyčky. Štyria muži evanjelického vyznania (náboženstvo súpis evidoval len pri obyvateľstve mužského pohlavia) pochádzali z rodiny tunajšieho kováča a mlynára. Zvyšní muži v ostatných osadách (vrátane Kordík a Dolnej Tureckej)[59] boli podľa súpisu všetci katolíci. Uvedené fakty sú dokladom menšej vierohodnosti údajov uvedených vo Fényesovom lexikóne v porovnaní s údajmi v cirkevných schematizmoch.

Na základe uvedeného možno na úplný záver už len konštatovať, že obyvateľstvo drevorubačských a uhliarskych osád vieme z hľadiska jeho vierovyznania kvantifikovať až od začiatku

[54] FÉNYES, E.: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. Dostupný aj na internetovej stránke: http://www.arcanum.hu/gesta

[55] Rozborom lexikonu a vyhotovením máp národnostnej a náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska, ktoré vychádzajú z údajov uvedených v lexikone sa zaoberali Juraj Majo a Dagmar Kusendová. Pozri: MAJO, J. - KUSENDOVÁ, D.: Mapy národnostnej a náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska podľa Geografického lexikónu Uhorska (1851). In: Historické mapy. Bratislava, 2005, s. 98-101.

[56] Schematismus … pro anno MDCCCL.

[57] Magyar országos levéltár Budapest, A Helytartótanácsi levéltár, Depertamentum publico-politicum 1847, Kútfő 14, szám. 79, Summarium popularis ignobilium conscriptionis liberae regiae atque montanae civitatis Neosoliensis et 29 villulis in eiusdem portali terreno sitis degentium, pro anno 1846 peractae, per introsertum consciptorem confectum.

[58] ŠÚBA BŠ, fond Substitučný banský súd v Banskej Bystrici 1788 - 1854, Inv. č. 191.

[59] Familiae Tabella z osady Horná Turecká sa pravdepodobne nezachovala nakoľko sme ju nenašli v citovanom spisovom materiále.

18. storočia (Medňanského kanonická vizitácia). V tom čase boli už náboženské pomery v osadách výrazne naklonené v prospech katolíckeho vierovyznania. Od polovice 18. storočia možno už celú skúmanú oblasť považovať za úplne katolícku a takouto zostala až do polovice 19. storočia. Zreteľne to dokumentujú zachované vizitácie, cirkevné schematizmy, sčítania a súpisy z uvedeného obdobia.

Zusammenfassung

Religiöse Hintergründe in den Siedlungen der Holzhauer und Köhler auf dem Gebiet der Stadt Banská Bystrica (Neusohl) bis in die Hälfte des 19. Jahrhunderts

Das mittelslowakische Bergbaugebiet wurde ziemlich schnell von der aus deutschen Ländern kommenden Reformation getroffen. Die Stadt Banská Bystrica (Neusohl) hat mit ihrem Hinterland schon im 16. Jahrhundert zu dem evangelischen Glauben übertreten. Die Andeutung der Wende von religiösen Hintergründe in den Siedlungen, die unter die Verwaltung der Bergkammer in Banská Bystrica (Neusohl) gehörten, kann man schon in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts beobachten. Als entscheidende Ereignise in dem Vorgang der Rekatolisierung des beobachtenen Gebiets gelten aber erst die Ankunft der Gesellschaft Jesu in der Hälfte des 17. Jahrhunderts und die bewaffnete Unterdrückung des Aufstands der Bergarbeiter in Špania Dolina (Herrengrund) aus dem Jahre 1673, der gegen der gezwungenen Rekatolisierung hineingezielt war. Seit dieser Zeit haben sich die religiösen Hintergründe (ausser der kurzen Ereignise während der Aufstände von Imrich Tököli und František Rákoci) nur für die Katholiker positiv entwickelt. Es war auch die Folge des Drücks der Beamten der Bergkammer um die Bergbauarbeiter zu rekatolisieren, unter die wir auch die Holzhauer und Köhler einordnen. Seit der Hälfte des 18. Jahrhunderts ist die Bevölkerung aller Siedlungen der Holzhauer und Köhler fast völlig katholisch und so ist sie bis zu der Hälfte des 19. Jahrhunderts geblieben.